

НАГЛАСИ КЪМ КОРУПЦИЯТА В СФЕРИТЕ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Анализ на резултатите от групови дискусии

СЪДЪРЖАНИЕ

1. ОСНОВНИ ЦЕЛИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	3
2. ДЕФИНИЦИИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА КОРУПЦИЯТА	6
3. ИНИЦИАТОРИ НА КОРУПЦИЯТА	12
4. ПРИЧИНИТЕ ЗА КОРУПЦИЯТА	14
5. ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И КОРУПЦИЯТА	18
6. КОРУПЦИЯТА В СФЕРАТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ	21
7. МЕХАНИЗМИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА	26
7.1. ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО	28
7.2. ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ	29

1. ОСНОВНИ ЦЕЛИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване е осъществено от изследователски екип на *Vitoshka Research* и е част от Системата за мониторинг на корупцията на *Коалиция 2000*.

Основната цел на изследването бе да се получи достоверна и изчерпателна информация за степента на разпространение на корупцията като цяло, като се установят съществуващите корупционни практики в сферата на здравеопазването и висшето образование и успоредно с това се очертаят възможностите за разработване на ефективни антикорупционни мерки.

Целта на изследването намери своята конкретизация в следните **изследователски задачи**:

- изследване обществените нагласи спрямо корупцията по принцип, основните сфери на нейното разпространение, социалните и професионални групи сред които корупцията има най-висока степен на разпространение, формите на злоупотреба със служебното положение, факторите влияещи върху разпространението на корупцията и корупционните механизми;
- проучване на представите на пряко ангажираните в сферата на здравеопазването страни - лекари и пациенти - за наличието на корупция в тази обществена област;
- очертаване на основните причини за възникване на корупция в здравеопазването; установяване механизмите на осъществяване на корупция в сферата на здравеопазването - инициатори и основни канали за корупционни действия, съществуващи “тарифи” и модели за поведение;
- изясняване степента на разпространение на корупцията в сферата на висшето образование, предпоставките за нейното разпространение, различните ѝ форми и прояви в отделни висши учебни заведения, механизмите, чрез които се осъществяват корупционните действия и социалният портрет на участниците в тях;
- да се добие изчерпателна представа за очакванията на участниците в дискусиата за възможността за ограничаване степента на разпространение на корупцията в страната и по-конкретно в сферата на висшето образование и здравеопазването, мерките, които трябва да се предприемат, готовността за участие в действия за борба срещу корупцията; обсъждане на потенциалните възможности за ограничаване на корупцията, включително ролята на Правителството и на Третия сектор.

Използван беше изследователският **метод на дискусии във фокус-групи**. Проведени бяха четири фокус-групи сред населението в София: две от тях с представители на здравеопазването (лекари и пациенти), а други две - с представители на висшето образование (студенти и преподаватели).

В дискусиите взеха участие:

Групова дискусия с пациенти, проведена на 30 март 1999 г., вторник, 18.10 часа, София.

1. И. П. - домакиня
2. Д. С. - студентка.
3. Т. В. - домакиня.
4. Ц. Л. - преподавател (жена).
5. Р. М. - бизнесмен.
6. П. А. - журналист (жена).
7. С. Л. - журналист, Национално радио (жена).
8. З. Л. - музикант по професия, безработна (жена).
9. И. М. - учител по физкултура, 7-ма гимназия.
10. П. П. - студент.

Групова дискусия с лекари, проведена на 1 април 1999 г., четвъртък, 18.00 часа, София.

1. Н. Я. - медицинска сестра, 25-та поликлиника.
2. Доктор Л. С. - 25-та поликлиника, вътрешно отделение (жена).
3. Доктор С. - 28-ма поликлиника, кабинет "Вътрешни болести" (жена).
4. С. М. - медицинска сестра, 28-ма поликлиника.
5. Доктор И. - фелдшер в Медицински център "На помощ" (жена).
6. Доктор И. П. - 7-ма поликлиника, отделение "Уши, нос и гърло" (жена).
7. Ю. Л. - медицинска сестра, Университетска болница (жена).
8. Доктор Й. - специализант, "Вътрешни болести".
9. М. Й. - медицинска сестра.

Групова дискусия с преподаватели, проведена на 25 март 1999 г., София.

1. Д. Д. - СУ "Св. Климент Охридски", Философски факултет, катедра "Политология" (жена).
2. Н. Н. - СУ "Св. Климент Охридски", Лаборатория за изследване на политическото поведение (мъж).

3. Б. Н. - Институт по социология, хоноруван преподавател във Варненски свободен университет, (мъж).
4. Е. И. - художничка, сценограф в Народен театър и преподавател по история на костюма в Нов български университет.
5. Р. С. - Институт по социология, хоноруван преподавател в Западен университет, Благоевград, (жена).
6. С. Т. - СУ "Св. Климент Охридски", катедра "Социология", (жена).
7. Т. Е. - Технически университет, катедра "Двигатели, автомобили, транспорт", (мъж).
8. И. Р. - Технически университет, катедра "Двигатели, автомобили, транспорт", (мъж).
9. Д. К. - Медицински университет, катедра "Детски болести", (мъж).
10. М. Н. - Технически университет, катедра "Чужди езици", (мъж).
11. К. С. - Университет за национално и световно стопанство, преподавател, (жена).

Групова дискусия със студенти, проведена на 24 март 1999 г., София.

1. А. Д. - Софийския университет, втори курс, биология, редовно обучение - държавна поръчка, (мъж).
2. Е. Д. - Медицински колеж, София, втори курс, редовно обучение - държавна поръчка (мъж).
3. Н. С. - Национална спортна академия, втори курс, катедра Кинезитерапия, (мъж).
4. Н. К. - Софийски университет, първи курс, биология, задочно обучение - държавна поръчка (жена).
5. Й. С. - Славянски университет, първи курс, психология, задочно - платено обучение (жена).
6. П. В. - първи курс в Софийския университет, биология (жена).
7. Ц. В. - Софийски университет, факултет за начална и предучилищна педагогика, пети курс, магистратура, редовно обучение, платено (жена).
8. В. Р. - Софийски университет, факултет по начална педагогика, магистратура, редовно обучение, платено (мъж).
9. Л. М. - Софийски университет, факултет начална и предучилищна педагогика, магистърска степен, редовно, платено обучение (жена).

Продължителността на дискусиите бе приблизително 120 минути. Осъществени бяха аудиозаписи, въз основа на които са изготвени стенограми на груповите дискусии. Модератори на проведените дискусии бяха Андрей Нончев, Координатор на социологическата програма на Центъра за изследване на демокрацията и Емилия Ченгелова.

2. ДЕФИНИЦИИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА КОРУПЦИЯТА

Първата основна задача на изследването бе да установи какви са обществените нагласи за същността на корупцията. Впечатлява фактът, че **за корупцията се мисли като за нещо, което се подразбира и няма нужда от специално уточняване**. След като бяха помолени да предложат свои дефиниции на явлениято, участниците изразиха доста противоречиви мнения. Споменаването на някои отделни прояви като примери за корупция бяха оценени нееднозначно от отделните респонденти.

Макар да звучи парадоксално, дискусиите навеждат на мисълта, че **все още няма изградено и наложено общоприето разбиране за това що е корупция**. Независимо от това, че корупцията е обект на чести коментари, в публичното пространство липсва добре структурирана обществена нагласа за същността и характеристиките на това явление. Какво дава основание за този извод:

На първо място, трябва да се отбележи, че въпреки очевидната активност, само една трета от респондентите бяха в състояние да предложат свои дефиниции за корупцията. Останалите участници по-скоро визираща отделни аспекти на корупцията или се присъединяваха към вече изразени становища. С общи усилия, участниците очертаха параметрите на корупцията и най-честите ѝ прояви.

На второ място, прави впечатление, че респондентите проявяват склонност преди всичко към описване на конкретни прояви или в най-добрия случай, към формулиране на операционални определения на понятието “корупция”. Трудно се стига, и то чрез генериране на колективни идеи, до извеждането на по-аналитични дефиниции за корупцията. Усилията на участниците по дефинирането на корупцията като обществен феномен бе типичен пример за предимствата на фокус-групата като метод, тъй като в този процес ясно проличаха вътрешно-груповите взаимодействия и влиянието им върху изчерпването на обсъжданата тема. По-активните респонденти, със своите коментари и реплики, на практика стимулираха търсенето на нови отличителни белези на явлениято.

На трето място, изследваните групи поставиха различни акценти при дефинирането на корупцията. Анализът показва, че първите асоциации спрямо явлениято “корупция”, както и по-нататъшните разсъждения, пряко кореспондират с мястото, което респондентите заемат в схемата на **социалния живот**, съответно, овластената страна (в лицето на лекарите и преподавателите) и зависимата страна (в лицето на пациентите и студентите). Независимо, че лицата бяха помолени да декларират общата си представа за корупцията, то техните коментари препращаха към опита им преди всичко от сферата, която е най-близо до тях - здравеопазването или висшето образование.

Ето какви дефиниции предложиха отделните групи респонденти:

- Съществено бе определянето на **корупцията като “даване на пари, за да се свърши нещо незаконно”**. Направена бе и по-дълбока детайлизация, като се очертаха две възможни схващания за корупцията: *вземане на пари за извършването на нещо, което по принцип е служебно задължение на съответното длъжностно лице, или вземане на пари за извършването на нещо извън компетенциите на служебното лице*. Един от респондентите споделя:

“...корупция е само когато иска нещо, което е незаконно. Той много добре знае, че иска нещо, което не му се полага, затова предлага пари. Иначе, като идва в кабинета за преглед, не предлага пари. Знае, че аз съм длъжна да го прегледам.” (С. – 28-поликлиника, жена, лекар)

Интересното е, че **макар и да декларират, че никога лично не са били въвличани в корупция, респондентите-лекари подсъзнателно заемат позицията на “получаващия пари”**, на този, който е изкушен към корумпиране. Поради това в техните разсъждения за корупцията се прокрадват известни нотки на оправдание. В тяхната представа доминиращ е елементът “получаване на пари”. Противно на това, пациентите асоциират корупционните действия с получаването на разрешение за нещо.

- Групата на пациентите свързва **корупцията с “даването на разрешение за нещо”**, което потвърждава горната констатация, че те се самовъзприемат като потърпевщата страна, като хора, които зависят от нечия воля. В този смисъл корупцията се дефинира като използване на служебното положение и предоставената власт за извличане на допълнителни изгоди, най-вече материални:

“Там, където някой дава разрешение за нещо. Там може да има корупция. Това може да е общинска администрация или някаква друга администрация. Просто там, където някой има власт, която може да използва.” (И.П. – домакиня, пациент)

Ето едно типично и много колоритно мнение в тази връзка, което в обобщен вид търси и намира корупцията пред всичко сред държавната администрация:

“И оттук, ако трябва да се спрем на това какво е корупция, най ми харесва това - злоупотреба със служебното положение. Значи той заема една ключова позиция, държи ключа оттам и ти казва: виж сега, вярно е, че трябва да ти отключи по задължение, но имам тук проблеми, зает съм, имам работа, ела утре, ела в други ден, плати си, ще ти отключи веднага.” (П.М. - бизнесмен, пациент)

- Респондентите-пациенти разграничават ясно и другия вид корупция, когато някой получава пари, за да си “затвори очите” и да **позволи някому да заобиколи закона**:

“Другият вид корупция си е живата кражба, да се краде от обществени средства - чрез фалификации, мними операции...Знаете, от време-навреме

гръмва в пресата - фиктивен износ, прибрани 190 милиона лева ДДС обратно и така нататък.” (П.М. - бизнесмен, пациент)

На четвърто място, респондентите и от четирите групи поставят въпроса къде е **линията между законното заплащане** на извършения от един специалист труд и откъде започва **онова, което определяме като незаконно, нерегламентирано плащане**. И тук изследваните лица вече са значително разколебани. Според част от тях, частните уроци и курсовете за кандидатстване, например, следва да се възприемат като вид корупция, тъй като учителите искат да им бъде допълнително заплатено за нещо, което те по принцип са длъжни да правят - да обучават децата по определен предмет. Нееднозначно се тълкуват и частните лекарски кабинети. Респондентите-пациенти са склонни да виждат в тях една изтънчена форма на корупция, докато респондентите-лекари подчертават, че именно частните кабинети са решението за ограничаването на корупцията. Двусмислени интерпретации се дават и по адрес на адвокатите и митничарите.

“Примерно на една митница. Чака един ТИР, митничарят си върши някаква работа. Шофьорът на ТИР-а обаче иска да мине по-бързо и му дава 300,500 марки само за да го пусне по-бързо. Това корупция ли е?” (И.П. - 7-ма поликлиника, лекар, жена)

Според **групата на преподавателите** определящият фактор за класифицирането на нерегламентираното плащане като корупционно действие, е момента, в който се осъществява това плащане - преди или след получаването на определена услуга. Очерта се тезата, че **корупционна проява е всяко нерегламентирано плащане, под формата на пари, подарък или услуга, извършено преди получаването на желаната услуга, в двете му разновидности**:

- предлагане на подкуп от страна на гражданина за изпълнение или изпълнение на преките служебните задължения на служителя;
- изискване на подкуп от страна на служителя за изпълнение или изпълнение на преките му служебни задължения.

Нерегламентирано плащане, осъществено доброволно от страна на гражданина, след изпълнение на преките служебни задължения на служителя, се възприема като жест на благодарност и не влиза в рамките на корупционното поведение.

Като форма на корупционно поведение бе идентифицирано **вземането на комисионна** на упражняващо власт лице, при даване на концесии, сключване на договори и др., в случаите, в които се избира определена фирма, не според изискванията, а с цел получаване на по-добра комисионна. Честите прояви на тази форма на корупционно поведение са оформили в общественото мнение нагласата, че във всички случаи, в които се получава комисионна при сключването на някакъв договор, е на лице корупционен акт.

“Комисионна - за мен това е корупция” (И.Р - Технически университет, преподавател)

Като прояви на корупция бяха определени и действия за изпълнение или неизпълнение на преките служебни задължения срещу **установяване на социални контакти** с хора, заемащи или с вероятност да заемат в бъдеще, позиции в обществото, позволяващи връщане на жеста.

В хода на дискусиите **бе направено ясно разграничение между “корупция” и “благодарност”**. Докато корупцията се свързва с облагодетелстване, “и то с големи суми”, то според единодушното мнение и на лекари, и на пациенти изказването на благодарност е чисто човешки, хуманен жест. Впечатляващ е фактът, че респондентите следват една и съща логика и стигат до необходимостта тези две понятия да бъдат разграничени. Лекарите, например, споделят, че “*едно кафе или бонбони при всички случаи са благодарност, докато една кола или апартамент вече са нещо друго*”.

Поставени в позицията да зависят от някой друг специалист, лекарите посочват, че биха направили необходимото, за да получат това, което им е нужно. Сред респондентите-пациенти също се поддържа схващането, че “*ако почерпиш лекаря с кафе или една водка - това си е благодарност*”. Съвсем различна е ситуацията, когато са ти поискани пари.

Друг интригуващ аспект се визира от част от лекарите: **за социално приемливите форми на благодарност (бонбони, цветя, кафе, алкохол) и за техния паричен еквивалент**. Изказва се несъгласие с установения публичен етос в това отношение - че жестът на благодарност, ако е в паричен вид, се класифицира като корупция, а ако следва установения модел за “*скромна материална форма*”, това е израз на благодарност:

“Е, добре, защо досега в нашето общество беше прието, че примерно, когато пациентът е благодарен от работата на един доктор, а докторът не обича “Троен лешник”....ако ми даде “Троен лешник” - това е благодарност, а ако ми даде 5000 лева - това е корупция. Хайде да се разберем сега пък по това.” (И.П. - 7-ма поликлиника, лекар, жена)

Според участниците в дискусиите, **корупционни практики могат да бъдат открити в една или друга степен във всички сфери на нашето общество.**

“Няма сфера от обществения живот в България, където да няма корупция, но някъде е повече, някъде е по-малко.” (Д.К. – Медицински университет, катедра “Детски болести”, преподавател)

“...в сферата на промишлеността има голяма корупция, при търговията - корупция, в образованието - корупция, в общините - корупция, в училищата корупция, навсякъде, където се обърнем - корупция. За да се уредиш..., само дете няма корупция да си купиш “Нокиа”. (Д.К. – Медицински университет, катедра “Детски болести”, преподавател)

Въпреки известни различия в интерпретацията на корупцията, и участниците в дискусиите се солидаризират около мнението, че **корупцията съществува преди всичко в държавния сектор**. Митничарите, данъчните инспектори, полицията, поземлените комисии, общинската администрация, - всички те се възприемат като част от държавната администрация. Държавните, респективно

овластените структури, са местата, където корупцията вирее. Частният сектор в много по-малка степен допуска корупция, защото там всичко е платено и там *“и без това ти взимат достатъчно”*:

Държавата и по-точно **висшите представители на властта** се възприемат като най-корумпирани и следователно посоката за ограничаване на корупцията би трябвало да бъде вертикална, от върха към обикновения гражданин. **Корумпираността на управниците се използва като оправдание и причина за корумпираността на представителите на по-ниските социални слоеве.** По този начин главната отговорност се локализира върху обект, във и независимо от отделния индивид, върху държавата като властова институция. Налице е една нагласа за пасивно поведение на възприемане на порядки, които в съзнанието на гражданите вече са изградени веднъж на по-високо ниво и са се утвърдили като добре работещи механизми. Това притъпява гражданската активност и отговорност и прави задачата за ограничаването на корупцията много трудно разрешим.

“все пак според мен корупцията съществува, именно защото я има на по-високо ниво - парламент и държава, където като цяло се допуска.” (Е.Д. – Медицински колеж, редовно обучение, студент)

Степента на разпространение на корупцията в отделните области зависи от спецификата на самата област. Като благоприятна среда за разпространението на корупцията бяха идентифицирани тези сфери на обществения живот, които са:

- **свързани с упражняването на власт**

Възможността за злоупотреба с властта за лични облаги съпътства всички форми на устройство на човешкото общество. В настоящата общественоекономическа и политическа ситуация на страната, механизмите за контрол на държавните служители не са ефективни и това заедно с ниското заплащане, неотговарящо на социалния статус на служителите, води до високи степени на разпространение на корупционни практики в тази сфера - приемане на подкупи, в легализиран вид под формата на комисионни, хонорари за консултантски услуги и др. или под формата на пари, подаръци и услуги.

“...наскоро от Кремиковци наши полицаи с една златна верижка, три от тези мутрите, с висящи дела и така нататък - през седем врати ги прекарват.” ” (И.Р. - Технически университет, преподавател)

- **свързани с издаването на разрешителни режими**

Необходимостта от съществуването на разрешителни режими е предпоставка за реализиране на определен контрол, нужен за спазване на законовите рамки в обществото. Според участниците в груповата дискусия, **разрешителните режими не функционират нормално и се превръщат в предпоставка за корупция в България, поради неясната регламентация, позволяваща прояви на субективна оценка от страна на служителя, както и поради високата корумпираност на средата, в която функционират - пасивното отношение и склонност от страна на гражданите да участват в корупционен акт.**

“Когато правилата са съвсем ясно записани в закона и веднага един пример за Закона за митниците. Който го е чел, вероятно се е чудил много. Говоря за новия закон. Там буквално във всеки член има, че по преценка на съответното длъжностно лице... това веднага отваря при тези седемдесет и три режима, които се въвеждат, и подрежими, веднага отваря страхотно вратата за корупция.” (К.С. – УНСС, преподавател, жена)

“Също както би могло да бъде интерпретирана корупцията като някакъв начин да се адаптираш в някаква напълно неясна, както Вие казахте, непрозрачна ситуация. И в крайна сметка измисляш най-лесния начин, по който да се справиш” (М.Н. – Технически университет, преподавател, мъж)

- **сфери в които има дефицит на стоки или услуги**

Дефицитът на определена стока или услуга неминуемо води до поява на коруптивни действия. Повишеното търсене на какъвто и да е продукт и невъзможността на действащата система да задоволи това търсене води до появата на друга алтернативна система, чрез която то се удовлетворява. Функционирането на тази алтернативна система извън легалната е възможно единствено чрез корупционни действия.

“Дефицитът във всяко едно отношение поражда корупцията или е елемент на корупцията” (Т.Е. – Технически университет, преподавател, мъж)

Като област с високи степени на разпространение на корупционни практики почти всички участници сочат сферата на здравеопазването. Самата специфика на тази сферата - човешкият живот, предполага особена чувствителност на общественото мнение към прояви на корупционни нагласи от медицинския персонал.

“Защото, когато се отнася до човешки живот, чувствителността и психиката реагира по съвсем друг начин на корупцията в сравнение с всички останали сфера на обществения живот” (Д.К. – Медицински университет, преподавател, мъж)

Изнудване за определена парична сума от пациента за изпълнение на служебните задължения на лекарите предизвиква особено негодувание. От друга страна, съществува *“едно общо усещане за някаква неясна социална справедливост”* към ниското заплащане на работниците в сферата на здравеопазването, която се изразява в определена поносимост към тези прояви, което заедно с ценността на човешкото здраве и живот превръща пациентите в участници в корупционно действие.

“И когато отидох и попитах защо не се подлага на операция, той ме извика настрана и ми каза: господин Н., просто операцията ми струва един милион и половина. И аз бях принуден да намеря един милион и половина, за да бъде опериран синът ми.” (Б.Н. – Институт по социология, хоноруван преподавател във Варненски свободен университет, мъж)

“Но така или иначе за заплащането - то е ненормално в тази сфера, това е очевидно. Едно подобно плащане на хората към медицинския персонал по някакъв начин внася баланс, защото очевидно заплащането на медицинските работници, на лекарите е ненормално”. (Р.С. – Институт по социология, хоноруван преподавател в Западен университет-Благоевград, жена)

Според участниците в дискусиата, най-разпространените механизми за реализация на корупционен акт са:

- **даване на подкуп на едно служебно лице, при което действието се извършва на “четири очи”**

Това вероятно е най-разпространеният начин за осъществяване на корупционно действие. При този вариант доказуемостта на извършеното действие е максимално затруднена и това го прави предпочитан.

- **даване на подкуп на няколко служебни лица, свързани с “професионална солидарност”**

Среща се в случаите, в които, за да се осъществи корупционно действие, е нужно съучастието на колектив от служители - митнически служители, полиция и др. В такива колективи съществува особена “корупционна” солидарност.

- **даване на подкуп чрез посредник**

В случаите, в които между двамата участници в корупционното действие не съществуват вече установени отношения или в случаите, в които служебното лице има възможност да остане анонимно, се прибегва до услугите на трето лице, чрез което да се договорят условията и предадат парите.

В хода на разговорите за същността на корупцията неизбежно се постави въпроса за това как всъщност се стига до появата на това явление и кои са основните

3. ИНИЦИАТОРИ НА КОРУПЦИЯТА

Респондентите спонтанно стигнаха до извеждането на **основните действащи лица в осъществяването на корупционно действие**. Изтъкна се, че корупцията винаги има две страни - този, който дава, и този, който взема. Дискусиите по този пункт бяха изключително интересни и емоционални.

“Корупцията е двустранното мислене. Защото ако приемете корупцията като една огромна локва с кал, независимо дали си бръкнал вътре, за да сложиш още кал или си бръкнал, за да извадиш, ти си кален.” (Ц.В. – Софийски университет, студент, жена)

Респондентите далеч не бяха единодушни по въпроса кой всъщност инициира корупцията - лекарят или пациентът, преподавателят или студентът, митничарят или търговецът? С други думи, овластеното лице или човекът, очакващ някаква услуга.

1. Като цяло, беше потвърдена първоначалната хипотеза, че **власт имащите лица (в лицето на лекарите и преподавателите, например) са склонни да търсят “виновника” за корупцията в страната, която иска нещо.** Ето типично изказване на лекар:

“Аз не знам защо винаги подсъдни са тези, които получават. Първо, този, който тръгва ... той го предразполага. Вероятно има опит отнякъде, щом като знае как стават нещата.” (Б.И. – медицински център “на помощ”, лекар)

Според респондентите-лекари, еднакво виновни са както тези, които вземат, така и тези, които предлагат, защото при всички случаи предлагащият пари е мотивиран от желанието си да получи някакви екстри. Какво очаква човек в подобен случай - **при всички случаи някакво специално отношение.** Даващият подкуп обикновено иска някаква по-бърза или по-качествена услуга (*“иска да ѝ се направят изследвания точно днес - е, тогава да си плати”*), прескачането на съществуващия законов ред (*пример са поземлените комисии или митничарите*).

2. Търсецията услуга може да **бъде лишен от потенциала сам да се справи с дадена ситуация и поради тази причина да прибегне до даването на подкупи.** Тук красноречив е примерът с разпространената практика сред отделни студенти да *“купуват своите изпити и дипломи”*:

“Те си плащат, защото не могат да си вземат изпита. Всъщност, те имат тук възможността да си вземат изпита (по нормалния начин) или да дадат тези пари, за да си вземат изпита.” (Д.С. – студент-жена, пациент)

Показателен е фактът, че **тази позиция се подкрепя и от самите студенти**, т.е. те са достатъчно критични и считат, че в началото на веригата стои все пак студентът, който предлага, а не преподавателят. Механизмът в случая е съвсем прост: след като известно време са му предлагали пари, преподавателят разбира, че това е един възможен вариант и дори ако в началото не го е приемал, след време сам започва да го инициира. Разбира се, трябва да се отчита и другия момент - вярно е, че *“студентите ходят да търсят преподавателите, но пък преподавателите не им отказват”*. Следното изказване е характерно в това отношение:

“И според мен винаги студентите предлагат. Ако предлага преподавателят, то тогава това ще ескалира корупцията. В един момент преподавателят става прекалено нагъл и сам си ги иска.” (П.П. – студент-мъж, пациент)

3. Респондентите-пациенти подчертават, че на повърхността **изглежда сякаш даването на пари е доброволно.** Гледано съвсем стриктно, никой не те насилва да дадеш една или друга сума. Отиваш и доброволно я предлагаш. Но тук се прави едно важно допълнение - *“...няма начин, просто няма как да не ги дадете тези пари”*.

4. Респондентите идентифицират **две групи лица, предлагащи подкуп:**

Първата група е на много богатите. Това са хора, които считат, че с парите си могат да отворят всички врати, да прескочат всички закони, да съкратят всички

бюрократични процедури. Да получат специално обслужване и да бъдат в привилегирована позиция в сравнение с останалите. Не може да се отрече, че тяхната позиция има известно основание - те очакват срещу парите си да получават винаги най-доброто - най-добрия лекар, в най-добрата клиника, най-добрия адвокат и т.н. От гледна точка на социалните механизми, обаче, тяхното поведение създава прецеденти и в крайна сметка стимулира разпространението на корупцията. Защото често пъти "търсенето на най-доброто" е съпроводено с пълно отричане на съществуващите ценности и пренебрегване на обществените норми.

Втората група е на хората с по-скромни финансови възможности. Колкото и парадоксално да звучи, но често пъти тези хора са склонни да се лишат и от последните си пари, само и само да получат нещо, което им е необходимо. *"След като другите могат, защо и аз да не се уредя..."*, е единият от работещите механизми в този случай. Възможен е, обаче, и друг вариант - тези хора да попаднат в ситуация, която да изисква от тях да реагират по адекватен начин. Ако да речем в дадена област са утвърдени механизмите на *"допълнителното заплащане"* (сиреч подкупите), то тогава може да се окаже, че липсва възможност за избор - човек или се вписва в съществуващата практика, или отпада от играта. Това се отнася с особена сила, когато става въпрос за здравето. Хората се информират най-подробно за тарифите, проучват къде и на кого трябва да се дадат пари и го приемат като съвсем естествено нещо.

5. Забелязва се **висока степен на самокритичност** сред респондентите-пациенти. Често пъти пасивното възприемане на вече съществуващ механизъм на корупция допринася за още по-стабилното присъствие на тези прояви в ежедневието. Стига се дотам, че корупцията се приема като необходима част от социалния живот. *"Стоим отстрана и обсъждаме нещо, което сякаш е извън нас, а ние сме вътре в това нещо и то ни обгражда."*

Една малка част от респондентите отиват и по-нататък. Заявявайки, че властта дава възможности за злоупотреби, се питат доколко те самите биха били устойчиви и не биха ли злоупотребили с положението си на служебно отговорни лица:

"Аз се замислям, ако ние сме поставени в такава ситуация, дали няма да бъдем корумпирани. Например да държиш ключето. Този човек е взел ключето, но той го е взел срещу някаква цена. И когато ти имаш някаква амбиция в този живот, влизаш в тези механизми и играеш по правилата." (Д.С. – студентка, пациент)

4. ПРИЧИНИТЕ ЗА КОРУПЦИЯТА

Дискусията тук разграничи две нива на анализ - първото, за причините за корупцията по принцип и второто, причините за възникването на корупция в сферата на здравеопазването и висшето образование.

1. Най-напред, съществува ясно изразена нагласа, че **корупция в страната е имало и преди**. Сега, обаче, това явление придобива изключително широки размери. Респондентите са единодушни, че **днес проявите на корупция са**

част от социалния живот и се приемат от хората като елемент и механизъм на функциониране на обществото.

Друг е въпросът **каква е ролята на отделните индивиди в този процес.** Разграничават се три групи: а) **активната група**, включваща тези, които инициират корупция; б) **пасивната група**, състояща се от хора, които приемат създадените механизми и стават част от тях без да изразят каквото и да е възмущение; в) **пасивните недоволни** - това са хора, които по силата на съществуващата практика биват въввлечени в корупционни действия, но изразяват ясно негодуванието си срещу подобни прояви, тяхното възмущение приключва на ниво коментари сред семейството и приятелите. **Най-високото ниво**, до което се достига, е осъзнаването на необходимостта да се направи нещо по въпроса, но както казват тези респонденти *“интересно все пак, можем ли да се оплачем и на кого?”* Т.е. **респондентите все още са далеч от нагласата сами да предприемат конкретни действия** срещу корупцията и основанията за техния песимизъм и пасивност трябва да се търсят в общата им представа за това как всъщност се поражда корупцията.

2. Изказва се схващането, че **корупцията е продължение на добре известната система на “връзките”**. Преувеличено ще бъде да се твърди, че преходът към пазарна икономика е родил корупция в такива големи размери. Новите икономически условия по-скоро доведоха до изкристализиране на онези мъгляви и аморфни форми на търсене на скрити пътечки и по-лесни начини за живот. Един респондент споделя:

“...ние просто сме свикнали с тази идея - когато ни трябва нещо, да търсим връзки, евентуално ако можем да минем по-тънко за нещо си, дали можем да минем без пари и така нататък.” (П.А. – журналистка, пациент)

И ако днес нещо се е променило, то това според респондентите е в посока на свиване на възможностите да *“си уредиш нещо чрез връзки”* и увеличаване на *“нещата, които се получават срещу заплащане”*.

3. Повече от половината от респондентите посочват **законодателството като сериозна причина за възникването на корупция**. Това от една страна е липсата на ясни закони, а от друга - неправилното прилагане на някои иначе добре написани закони:

“Защото няма закони в тази държава и няма друг начин за бързо уреждане на неща, които искаш да имаш. Дори примерно както беше едно време - вместо да чакаш на една голяма опашка пред ЦУМ, за да си купиш пералня “Перла 05”, ще намериш някой приятел, ще му бутнеш нещо, за да ти осигури през задния вход... Сега е по същия начин. Нещата не са нови. Те са от време оно.” (И.П. - 7-ма поликлиника, лекар, жена)

4. **Тромавата администрация и усложнен бюрократизъм са другата съществена причина:**

“Когато в една държава има прекалено много неща, които се разрешават от обществени органи, от държавата, има място за корупция. Колкото по-малко

са нещата, контролирани от държавата, толкова по-малко място има за корупция.” (И.П. – домакиня, пациент)

5. **Липсата на контрол** според респондентите допринася много силно за разгръщането на корупцията. Както бе казано вече, корупцията е присъща на властовите структури. *“Колкото по-голям е началникът, толкова по-голяма е корупцията. На мен и апартамент да ми даде, аз какво мога да му помогна, като нямам власт.”* Когато те функционират в среда на безнаказаност, крачката до злоупотребите се прави много по-лесно. Още по-тревожен е фактът, че най-голямата корупция е именно сред онези органи, които би трябвало да контролират. Това мнение се споделя с еднаква сила и от двете групи респонденти.

6. Част от респондентите посочват, че **ниските заплати правят хората по-склонни към корупция**. Презумпцията е, че ако се подобри заплащането на овластените лица, може да се очаква те да изпълняват задълженията си съвестно. Тази позиция, обаче, не се приема от голяма част от респондентите, които твърдят, че заплатите не са фактор. *“Те и да са с по-високи заплати, пак ще вземат и пак ще има корупция”*. Стандартът като цяло влияе върху нивото на корупцията, но не това е решаващото. Любопитното в случая е, че лекарите единодушно посочват въвеждането на по-реалистично заплащане на техния труд като една от възможните мерки за ограничаване на корупцията.

7. Респондентите виждат **по-дълбоките причини за корупцията в народопсихологията на българина**. Посочват се и доста крайни мнения:

“Манталитетът на българина е това. Българинът вечно трябва нещо да измами, да излъже, да надхитри другия.” (З.Л. – музикантка, пациент)

Трудните условия, в които е оцелявал българинът, са го направили особено изобретателен по отношение на властовите структури и бюрокрацията. Намират се стотици начини, за да се съхрани идентитета на семейството и на отделния човек. Дори и ако това е незаконно и нерегламентирано плащане, българинът пак си намира оправдание - *“да, но държавата пък не се грижи добре за мен”*.

Част от респондентите излизат извън тесните рамки на *“типичното за българина”* и подчертават, че корупция *“има по цял свят и така ще бъде.”* Това мнение се подкрепя от аргумента за наличието на някои общочовешки черти, които правят възможно възникването на подобни явления.

8. В този ред на мисли респондентите формулират интересна позиция за **отчуждеността на българина от държавността** и неспособността му да се самоосъзнае като двигател на процесите, *“тоест той да диктува нещата отдолу.”* Лишен от държавническо мислене, българинът приема безропотно, че съдбата му зависи от някой друг. Неизградената гражданска позиция и ниската гражданска отговорност водят до това, че в края на краищата българинът за всичко си плаща скъпо и прескъпо:

“Българинът все още не може да осъзнае правата си на лично ниво: правото на това да бъде обслужен на митницата, правото на това да бъде обслужен от лекаря. Това са права за мен и те са платени. Всички плащаме данъци, нали?”

Те са затова, защото отиват в държавната администрация ...” (П.М. – бизнесмен, мъж, пациент)

Сериозен проблем, според респондентите, е че гражданите не са запознати с правата си. **Незнанието на основни човешки права създава предпоставки за безнаказаното им нарушаване** от отделни институции или служебни лица. Това е един важен пункт, по който българинът се различава от западния европеец, например:

“Там няма корупция не защото тамошната администрация е много добра и непрекъснато мисли как да помогне на своите поданици, а просто поданиците ги натискат непрекъснато отдолу и ги принуждават да вървят напред.” (П.М. – бизнесмен, мъж, пациент)

9. За разрастването на корупцията значение има и **страхът на хората от ответни реакции**. Дори и да знаят правата си, не са убедени, че ще могат да получат справедливо решение. В този случай респондентите визират преди всичко проявите на корупция, при които има явна злоупотреба със служебното положение.

“Те ми нарушават правата, но аз мълча. Аз се потапям долу, защото си знам - ох, тези са големи гадове, но ако се обадя, ще ме смачкат, на нищо ще ме направят, никой няма да ми обърне внимание, другите ще си гледат живота, а пък аз ще съм отзад. Я да си платя аз и да продължавам да бъда отпред.” (П.М. – бизнесмен, мъж, пациент)

10. Единодушна е изразената от респондентите позиция за **връзката между съществуващите дефицити и нивото на корупцията**. В този случай се сблъскваме най-вече с корупция, чиито инициатори са “потърпевшите”, тези, които се нуждаят от определена услуга или материална ценност. Повече от очевидно е, че колкото е по-голям даден дефицит, толкова по-силно изразени са проявите на корупция.

11. **Незавършеният процес на стратификация на обществото** е сериозна обективна предпоставка за възникването на корупция. Общество, което е в процес на интензивно разслояване, е благоприятна среда за бърза и не винаги легална вертикална промяна на социалния статус на индивида, което повишава риска за участие в корупционно действие.

“Проблемът на нас, българите, е в това донякъде, че при нас никой не си знае мястото в обществото. Тоест няма ясно разграничени страти, слоеве, както това е на Запад” (Б.Н. – Институт по социология, хоноруван преподавател във Варненски свободен университет, мъж,)

12. В този ред на мисли се споменава и **незавършеният процес на самоорганизиране на гражданското общество**. Отсъствието на добре оформено гражданско общество у нас не предполага наличието на граждански контрол върху съществуващите корупционни практики.

“Самоорганизирано гражданско общество, обаче ние всички се усмихваме, защото и това се превърна в клише. Но то това е самоорганизирането. Ти

виждаш, че има нещо, което те тормози, и се опитваш да намериш хора, които имат сходния проблем и не искат да го решат по този начин - да платят”. (Р.С. – Институт по социология, хоноруван преподавател в Западен университет-Благоевград, жена)

13. Близо три четвърти от респондентите визират **девалвацията на моралните ценности** като значим фактор за масовото разпространение на корупционни практики. Смяната на един обществен-икономически модел с друг е съпътстван със замяна на една ценностна система с друга. Преходният период, в който нашето общество се намира предполага упадък на моралните ценности, които биха били пречка срещу участието на отделната личност в корупционни действия.

“Защото при нас единственият обществен идеал за мен сега са парите. С това се изчерпва всичко. Съвест - това е демоде, това е тъпо, глупаво” (Д.К. – медицински университет, мъж, преподавател)

5. ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО И КОРУПЦИЯТА

Изброените по-горе причини за корупцията са валидни за всяка една от сферите на социалния живот. Все пак, когато става въпрос за здравеопазването, респондентите посочват **още някои фактори, влияещи в посока разрастване на корупцията**. Очертават се и специфичните особености на корупционните действия там.

1. Като цяло, съществува съгласие между участниците в дискусиите, че **корупция в сферата на здравеопазването има**. В това отношение **лекарите** са много по-предпазливи и внимателно прецизират оценките си. Според тях, корупция има само на високите нива, в елитните клиники, докато в една поликлиника не може и дума да става за корупция. Колкото е по-високо нивото (в професионален, и служебен план), толкова по-чести са примерите за корупция. Тези мнения се различават от онова, което **другите респонденти** споделят по същия повод. Последните утвърждават, че **корупцията е нещо нормално за здравните заведения**. На практика, пациентът няма голям избор. Той или трябва да плати и да получи качествено обслужване, или да се остави на шанса, но тогава рискува здравето и живота си. По-рано хората търсеха връзки, но сега действието на тази институция е все по-ограничено. Затова респондентите направо заявяват, че постъпвайки на лечение, проучват какви са тарифите и се приготвят да дадат тези суми. Дори един от пациентите разказва как *“по някакво чудо му се е разминало и е бил опериран без да има на кого да даде пригответната сума.”* Посочват се конкретни болници, в които нивата на корупция са по-ниски (Трета градска, например) и други - където това е общопризнат факт (Пирогов, ИСУЛ).

Много от респондентите споделят, че на тях лично им се е случвало да им бъде поискана допълнителна сума за извършване на услуга, полагаща им се безплатно по закон, т.е. влизаща в задълженията на лекуващия ги лекар. Случаите на подобен вид корумпираност на медицинския персонал не са единични, нито спорадични, а напротив - съдейки от изказванията, лекарите системно изискват от пациентите си да им заплатят за извършваната от тях манипулация.

“В предродилна зала се сетиха да ми искат пари, и то немалка сума. Искат 750 долара за едно израждане! Аз откъде да ги извадя от предродилна зала? В предродилна зала ме вкарват с контракции, с разкритие, с всичко и ми искат 750 долара!” (Л.М. – Софийски университет, жена, студент)

Принципно отношенията лекар - пациент са много деликатни. Особено чувствителна страна във взаимодействието е пациентът, чието здраве е в ръцете на лекаря. Болният е напълно зависим от знанията и предписанията на лекаря. Това го поставя в неизгодна, неравностойна позиция и когато му бъде поискано нещо (пари, подарък, услуга), човек няма почти никаква свобода да избира.

2. Съществува **значимо разминаване в начина, по който респондентите от различните групи определят размерите на корупцията в здравеопазването.** Според пациентите, *“от санитаря до лекаря - всички вземат.”* В потвърждение на своите думи разказват различни случаи, при които или те самите са плащали, или пък техни близки и познати. От друга страна, лекарите застават зад позицията, че цялото това раздухване на отделни прояви на корупция създава впечатление за голям брой корумпирани лекари, докато в действителност нещата не стоят така. В подкрепа на тази констатация се привежда аргумента, че много често пациентите отказват да бъдат препращани към частни клиники, защото лечението там е платено:

“Няма толкова голяма корупция, колкото се приказва. Това са повече приказки...Аз имам пациенти, които искат някакви изследвания, които не могат да станат в нашата поликлиника и им предлагам, давам им координати на частна поликлиника - на центъра на доктор Грийнберг...А той казва: а, ама там ще плащам. (С. – 28-ма поликлиника, жена, лекар)

3. Лекарите правят **разграничение между вида на здравното заведение и степента на корупцията там.** Като институции с най-високи нива на корумпиран лекуващ персонал се посочват елитните клиники, както и тези клиники, в които се правят скъпо струващи изследвания (скенер, гинекологични изследвания, сложни операции). Напливът за тези заведения е голям, а капацитетите са малки. Тогава съвсем естествено се задейства механизма *“който си плати, е с предимство”*. Известни са случаи на пациенти, които са решили да чакат реда си и това им е отнело години. А когато става въпрос за здравето, всеки ден е от значение. Поради тази основна причина пациентите често сами търсят начини да влязат във връзка с някой от лекарите и са готови на всичко, за да решат проблема си.

Според респондентите-лекари **най-малка е корупцията в поликлиниките,** защото и възможностите на лекуващия персонал не са така големи. Тук най-често корупцията е свързана с получаването на болничен лист, насочването за консулти, правенето на някои видове изследвания. Но както подчертават лекарите, тук става дума за жалки суми, подхвърлени с пренебрежение и обиждащи достойнството на лекаря. Един от лекарите отсича направо:

“Даже според мен корупция в здравеопазването няма. Някакви дребни суми, които се дават, както каза колегата тук, за да се уреди някакво изследване.” (С.М. – 28-ма поликлиника, медицинска сестра)

4. Групата на пациентите открояват **две типични ситуации в здравното обслужване**. **Първата** е, когато болният се нуждае от спешна медицинска помощ. Там корупция няма, но това е *“защото нямат време да ти искат пари”*. **Друга е ситуацията**, когато пациентът е лежащо болен или се нуждае от специални изследвания и операции. Там подходът е простичък: намерете лекаря и се разберете с него. И именно тук възниква най-често корупцията.

Пациентите добре съзнават, че **заплащането в никакъв случай не дава гаранции за качествено лечение**. Риск съществува и той се поема изцяло от пациента. Ето как излиза на преден план факторът “престиж на лекувания лекар”. Хората търсят поне минимални гаранции и ги намират в доброто име (доказания професионализъм) на даден доктор.

5. Сред лекарите съществува силна нагласа, че **самата система на здравеопазването** в момента предразполага към корупция сред лекари и медицински сестри. Теоретически всеки пациент има право да избере къде да се лекува. Но на практика не е така. Въведеното наскоро райониране е имало за цел да преразпредели потока от болни хора, но ефектът е точно обратен. Пациентите, в стремежа си да попаднат при елитните професори, плащат още по-охотно исканите им суми. С други думи, корупцията се разраства още повече:

“И аз ако искам да отида в ИСУЛ, естествено, защото не съм от района, трябва да си платя. И то си е регламентирано това нещо. Отделно, че ще натоваря професора или доцента, или хирурга, който ще ме оперира. В знак на благодарност мога да му дам колкото пари преценя аз, за колкото имам възможност. И той ще откаже?” (И.П. – 7-ма поликлиника, жена, лекар)

Към казаното се добавя и очевидно **недостатъчната медицинска апаратура** - има един работещ скенер в цяла София, например. При положение, че пациентът се нуждае от спешни изследвания, вероятността да си плати за това е повече от голяма.

Според лекарите, **ниските заплати на лекарския труд** също са причина за корумпиране на отделни здравни работници:

“Как няма да има корупция? Ще има, след като ти си учил шест години, още шест години за тясна специалност - дванадесет години за медицината и в края на краищата имаш 120 000 лева заплата за лекар. Естествено е, че ще има корупция.” (М.Й. – медицинска сестра)

6. Общото впечатление на пациентите е, че **размерите на корупцията са свързани с възможностите за контрол**. По тази причина, например, корупцията **в провинцията е много по-голяма**, тъй като там процесите се контролират много по-малко.

7. **Механизмите** на осъществяване на корупционни действия в системата на здравеопазването са доста опростени. Важи принципът: **плащаш, получаваш; не плащаш - не получаваш**. Участниците в дискусиите отказаха да коментират в детайли как точно става даването на пари и включени ли са посредници в този процес. Ясно казано бе следното: пациентите си препредават едни на други

информацията за съществуващите тарифи и действат лично. Така се намалява възможността от разкриване на тези деяния.

Както се вижда, съществуващите нагласи спрямо корупцията в здравеопазването не са хомогенни. Те се специфицират в зависимост от това в каква позиция е поставен съответният индивид - в положението да дава или в положението да се облагодетелства. Както спомена един от респондентите след приключването на дискусията, *“това не е за пред микрофона, но да знаете, че всички лекари в даден момент, при дадени обстоятелства сме предразположени към корупция”*.

6. КОРУПЦИЯТА В СФЕРАТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Както би могло да се очаква, и тук бяха регистрирани различия в начина, по който двете страни - студенти и преподаватели - оценяват корупционните практики във висшето образование. Сблъскахме се с вече описания по повод сферата на здравеопазването феномен - и овластената “взимаща” страна (преподавателите), и зависимата “даваща” страна (в лицето на студентите) са склонни да търсят причините за корупцията вън от себе си. Посочват се редица фактори и се изброяват съществуващите механизми на корупционни практики, като при това се запазва звученето на един общ рефрен - ситуацията е такава, че по един или друг начин хората биват въввлечени в корупционни действия.

1. По принцип, и преподаватели, и студенти смятат, че в някаква степен **корупция в университетите съществува**, като различните участници съответно **дават различни оценки за размерите ѝ**. Прави впечатление различния подход на двете изследвани групи към дефинирането на корупцията. Докато студентите са в по-голяма степен склонни към посочването на конкретни случаи на корупция, преподавателите теоретизират проблема и предлагат стройна система от факторни влияния, пораждащи едни или други корупционни практики.

2. Съществува нагласа сред студентите, че **корупция има в по-голяма степен на входа и изхода на висшите учебни заведения, отколкото по време на самия образователен процес**. За това свидетелстват множество примери, посочени от участниците:

“Но имам един приятел в Нов български университет, сега ходи на тестовете и каза, че са му казали - 250 марки и ти даваме отговорите за съответния тест, за да влезеш със сигурност.” (Й.С. – Славянски университет, жена, студент)

“А отделно, като пътувах преди - спомням си това лято като кандидатствах в Икономическия институт в Студентския град - не знам точно колко беше сумата, пак беше доста висока, за да разбереш темата за кандидат-студентския изпит.” (Й.С. – Славянски университет, жена, студент)

От своя страна, преподавателите свързват проявите на корупция най-вече с конкретни действия, съпровождащи протичането на самия образователен процес.

3. Сред студентите бе регистрирана висока по своята устойчивост нагласа и склонност вината и причината за съществуването на корупция да се търси в **отсрещната страна** - *“виновен е този, който иска -даващият подкуп е просто жертва, намиращ се в безизходица субект, който не по собствено желание, а по силата на обстоятелствата става принудително съучастник на корумпираното длъжностно лице”*.

4. От познавателна гледна точка особено ценни са идентифицираните от групата на преподавателите основни фактори вътре в самата система на образованието. В една или друга степен, студентите по индуктивен път също достигат до идентифицирането на част от тези фактори. Очертани бяха следните групи фактори:

- **Неясните критерии за провеждане на изпит** - съществуващата практика за провеждане на изпит в устна форма предполага възможност за субективно оценяване на знанията на студента. От една страна, притежаваните от изпитвания по-големи знания в определена научна област представляват властови ресурс, позволяващ му да затрудни или улесни студента при изпита. В по-голямата си част устните изпити се провеждат без присъствието на трето лице и съществува възможност за субективна оценка на знанията на студента, която да премине в корупционно действие т. е. изпита да бъде “даден” срещу пари, подарък или услуга.

“Всички сме преподаватели, знаем поговорката, че изпит се дава, изпит не се взема. Ако решиш, ако някой не ти е симпатичен - всички сме преподаватели и знаем, просто си го нарочил и няма начин да не го скъсаш. Защото, първо, той не може да знае колкото теб и второ, властта е в теб.” (Б.Н. – Институт по социология, хоноруван преподавател във Варненски свободен университет, мъж)

- **Ниското заплащане** на преподавателите и неудолетвореността им от несъответствието между тяхната квалификация и заплащането, което получават влияе върху склонността им за поддаване към корупция.

- **Платеното обучение**, въведено в някои Висши училища, предизвиква известно толериране от страна на преподавателите на студентите, приети в тази форма на обучение. Фактът, че паричните вноски, които студентите внасят са една част от финансовите средства, с които се изплащат заплатите на преподавателите, въздейства в известна степен при оценяването на студентите, платено обучение.

- **Частните университети**, в които обучението на студентите е изцяло платено, според преподавателите представляват една специфична форма на узаконена корупция. Структурата и организацията, наподобяваща “фараонски пирамиди”, финансовата зависимост на частните университети от таксите за обучение, предполага стремеж към прием на възможно най-голям брой студенти и тяхното задържане до завършване на курса на обучение. Това води до занижаване на изискванията при кандидатстудентските изпити или при приема по документи и възможност за компромиси при несправяне с учебния материал, като за целта срещу определено заплащане се предлагат различни форми на обучение, улесняващи платежоспособните студенти и даващи им възможност

както за преминаване на необходимия учебен план, така и за получаване на диплома без да е усвоен необходимия учебен материал.

- Друга предпоставка за разпространението на корупционни действия, идентифицирана от преподавателите, е **непрозрачността при управление на университетската собственост**. Отдаването под наем на помещения, собственост на учебните заведения на наематели, които са избрани от ръководството на ВУЗ по неясни критерии и с които са сключени договори, чието съдържание е недостъпно, предизвиква съмнения в преподавателите за проява на корупционни действия, изразени в приемането на подкуп срещу отдаване на помещенията на определени лица или фирми.

- Фактор от **външната среда**, пряко влияещ върху разпространението на корупционни действия в сферата на образованието, е фактът, че критерий за работодателите при подбора на кадри не са знанията на наемания от тях служител, а дипломата за завършено висше образование. Това поставя като самоцел добиването на такава диплома, без оглед на получените знания. В съвременната икономическа ситуация на страната и голямата безработицата, съществуват няколко определени области, като например право и икономика, които намират по-добра реализация. Стремехът на кандидат студентите да бъдат приети и да получат дипломи по определени специалности предизвиква голям наплив от желаещи, което от своя страна предизвиква дефицит на свободни места. Този дефицит е предпоставка за по-голямото разпространение на корупционни действия в тези превърнали се в “социално значими” специалности.

5. В хода на дискусиата участниците дадоха описание на **формите на корупция в сферата на образованието**, с които са запознати от личен опит или от разказите на колеги и приятели.

- Първата форма на корупция в хронологичен ред са **заплатените частни уроци**, които преподаватели от Висшите училища, които участват като квестори или проверяващи кандидатстудентските работи дават на кандидат-студентите. Тази легализирана форма на корупция е повсеместно възприета и не съществува законова основа, на която преподавателят може да бъде обвинен. Очевидно е обаче, че при възможност да бъде поощрен в оценката, кандидат-студентът заплащал уроци при даден преподавател и съответно подпомогнат да бъде приет в избраната от него специалност, това би повишило, би рекламирало съответния преподавател при даването на уроци преди следващите кандидатстудентски изпити.

- Друга форма на корупция е **продаването на информация за списъка от избраните теми**, от които ще се тегли темата за кандидатстудентския изпит. Достъпът до тази информация позволява на кандидатстудента да се подготви отлично в този вече много свит кръг от учебния материал и да получи нужната му висока оценка на изпита.

- Може би най-разпространената форма на корупция във Висшите училища е даването на изпит срещу пари, подарък или услуга. Съществуват няколко варианта за инициране на корупционен акт:

От страна на преподавателя това се изразява в принуждаване на студента да предложи пари, чрез некоректно неколкократно късане на изпит. Такава практика съществува при студентите за които се предполага, че са финансово обезпечени - предимно спрямо чуждестранните студенти и тези с платено обучение.

Друга форма на по-мека корупция е принуждаването на студентите да закупуват публикувани издания на преподавателя, от чиято продажба той печели.

Студент, който не си е закупил екземпляр, получава ниска оценка или бива “скъсан” на изпит и принуден да закупи за следващото си явяване.

- Интересна форма на “**мека**” корупция се осъществява в една част от специалностите, в които завършилите студенти навлизат в определени сфери на публичния живот. Някои от преподавателите в тези специалности проявяват “снизходителност” при оценяването на всички студенти с цел установяване на добри “социални контакти”, един вид вложени в тяхната бъдеща реализация - заемането на определени позиции и социален статус след завършването им.

- Преподаватели, които работят допълнително като разпространители на фирми като “Орифлейм” или застрахователни агенти, са **потенциални носители на скрити корупционни отношения**. Вероятно е да бъдат толерирани тези ученици или студенти, които са закупили от продаваните стоки.

От страна на студентите се описват няколко механизма при опит за “купуване” на изпит.

- В случаите, в които за даден преподавател се знае предварително, че има склонност към корумпиране, в студентската книжка се слага предварително известна сума (предимно в чужда валута), като студентът умишлено влиза последен, за да не присъстват колегите му.

“Когато става дума за дребни суми, нещата са сравнително по-прости. Слагат в книжката, дават си книжката” (Н.Н. – Софийски университет, мъж, преподавател)

Известни са случаи на преподаватели, които са склонни да дадат изпит срещу “сексуална услуга” от студентка, както и случаи на предлагането на такива от страна на някои студентки.

- Друг вариант е **осъществяването на контакт от студента с преподавателя извън съответния университет** - разговор по домашния телефон или посещение в жилището на преподавателя, където на четири очи, без присъствието на свидетели му се предлага определена сума за “пускането” на изпит.

- Съществува и трети вариант, при който за осъществяване на корупционния акт **се прибегва до посредник**. Посредникът е човек, който има по-близък контакт с преподавателя - негов колега, приятел, лице от администрацията и др. Срещата и предаването на парите от посредника на преподавателя също се

осъществява без присъствието на свидетели, а на изпита преподавателят “пуска” студента, чието име предварително му е известно.

“Аз съм чувала за Благоевград. Беше миналата година - чрез посредник. Винаги има посредник. Никога преподавателят не участва лично. Винаги или служител, а за Благоевград беше някакъв портиер. Той събираше парите, той дава книжките на преподавателя. Просто не се среща студент с преподавател.” (С. Т. – Софийски университет, катедра Социология, жена, служител)

• **Според преподавателите** е възможно срещу определена сума да бъде закупена включително диплома за завършено висше образование. Като по-често това е възможно в частните висши училища. В този случай е необходимо участието на член на администрацията, както и на член от ръководството на университета.

Според участниците в дискусиите, разпространението на корупцията е по-голямо в **частните висши училища** - Благоевград, в престижните държавни университети СУ “Климент Охридски”, Медицинска академия, в УЗ, чиито студенти намират най-добра професионална реализация след дипломирането си - ВИАС, МЕИ, УНСС.

За някои от тези видове услуги респондентите от групата на студентите посочват и **конкретни “тарифи”**.

6. Говорейки за корупцията в университетите, давайки конкретни примери за корумпираност, прави впечатление, че **студентите обикновено разказват за случки, предадени им от някой друг**. Рядко някой от участниците разказва за нещо, случило се на самия него. Ролята на изследваните студенти в корупционното взаимодействие винаги се определя като потърпевша, като страна, която принудително бива въввлечена в корупцията, т.е. преподавателите винаги са тези, които искат.

“Тук има един друг случай - във връзка с приемния изпит. Например имаше случай, че ако си писал темата от еди-кой си преподавател, ти си вече приет, без значение каква оценка имаш.” (А.Д. – Софийски университет, мъж, студент)

“Намериха си чрез трети човек, пети човек, някой, който е преподавател и който преглежда темите. Той казва: елате при нас, гарантирам ви, че ще влезете с моите теми. И какво става? Горедолу му излизаше 1800 долара целият курс на обучение - всички теми. И какво се оказа? Каза ми - накрая ни даде 25 теми да ги учим. За останалите - нямало проблеми. Но тези, ако научите, няма грешка.” (Н.С. – Национална спортна академия, мъж, студент)

Тази информация, основаваща се не толкова на личен опит, колкото на разкази на приятели, роднини, познати, води неизменно до изкривяване представата за корупцията, до хиперболизиране на размерите и формите ѝ. Като цяло **участниците не са склонни да споделят свое лично участие в коруптивни действия**. Причините могат да бъдат две: или **въобще не са изпадали в подобна ситуация, или, поради страх, срам или друга психологическа**

барьера, не желаят да си признаят. Много вероятно е да не желаят да споделят информация, която по някакъв начин би могла да им навреди или да ги zlepостави. Тук се крие и причината за това, че за корупцията се говори не от личен опит, а като разказ на трето лице. Но също така е възможно и твърде вероятно в същност на малък брой студенти да се е случвало да им бъде поискан или те лично да дадат подкуп.

Може следователно да се направи извода, че **в действителност размерите на корупцията във Висшите училища са много по-малки, сравнено с общественото мнение за феномена и в частност с мнението на студентите.** Корупцията е тема, за която твърде често се говори в публичното пространство и която силно привлича общественото внимание. Това я прави и толкова силно присъстваща в съзнанието на хората и съответно изкривява реалното ѝ присъствие в българското общество.

7. Друго интересно доказателство за липсата на точно и ясно, подкрепено с факти, знание за корупцията във висшето образование, е **класацията, която студентите правят на най-корумпираните университети.** На първо място се постави НСА, на второ УНСС и на трето университетът в Благоевград. Показателно е това, че **дискутантите, направили класацията, не посещават тези учебни заведения, т.е. те реално няма как да са се сблъскали с корупция там** и следователно твърденията им почиват отново на информация, идваща отвън, на разкази от непотвърдени източници.

7. МЕХАНИЗМИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА

Една от целите на дискусиите бе да се очертаят основните механизми, чрез които може да се ограничи разпространението на корупцията в обществото. В това отношение бе **регистрирано наличието на добре структурирани обществени нагласи.** Респондентите и от четирите изследвани групи проявиха завидно единодушие и предложиха някои конкретни мерки, които по тяхно виждане могат да имат положителен ефект.

Както бе отбелязано, корупцията до такава степен е станала част от социалния живот, че нейното изкореняване ще бъде изключително дълъг и мъчителен процес. За целта трябва да бъдат предвидени **комплекс от мерки, обхващащи всички обществени сфери.** Същественото, обаче, ще бъде **наличието на силна политическа воля** за осъществяването на набелязаните антикорупционни действия. В момента съществува становището, че Правителството декларира желание да се бори с корупцията, но на практика не се прави нищо значимо. Изглежда, че за сега се намираме по-скоро в сферата на добрите намерения и пожелания, но сме далеч от реализацията им.

Какви са, според респондентите, механизмите за борба с корупцията?

1. **Промени в законодателството,** водещи към ограничаване на предпоставките за корумпиране на отделни овластени лица. Според респондентите, става въпрос за законодателството като цяло, за съдебната ни система и съдопроизводството. Страната трябва да има добре обмислени закони, които да предвиждат и строги наказателни мерки за нарушителите. Ангажиментите на държавната администрация трябва да бъдат строго регламентирани, като

специални контролни органи проследяват стриктното спазване на регламентите. Последният пункт не се коментира еднозначно от респондентите - някои от тях смятат, че създаването на нови контролиращи звена само ще утежни и без това сложната бюрократична система, респективно, ще отвори нови ниши за корупция.

В тази връзка се поставя въпроса за **заплащането на контролиращите органи**. Те трябва да бъдат добре платени, за да се намали вероятността самите те да се поддават на корупция.

2. Един от най-мощните механизми за борба с корупцията е **повишаването на правната култура на гражданите**. Хората трябва да са добре запознати с основните си права и да бъдат научени да ги отстояват. Респондентите определено считат, че **държавата е тази, която трябва да се погрижи за увеличаване на правната култура на своите граждани**, като ги информира за техните права и задължения:

“...както родителят информира детето си за всички работи в живота, докато порасне и си стъпи на краката, така и правителството като родител на този народ трябва по телевизия, в преса и така нататък да каже: в медицината при такива случаи там ще се оплачете...” (И.М. – 7-ма поликлиника, пациент)

3. Прави впечатление, че нито **един от респондентите не асоциира правното информиране на населението с потенциалните възможности на неправителствените организации**. Очевидно, това е допълнително поле за действие на Третия сектор. Усилията тук трябва да се структурират много прецизно, като се върви от създаването на широка гласност за ролята на НПО в това отношение и успоредно с това се реализират стойностни проекти с видим ефект. Инициативата трябва да бъде от страна на неправителствените организации, защото както се вижда за сега много малка част от хората са запознати с огромните възможности на този сектор:

“...така нареченият трети сектор, според мен той е голям длъжник на обществото. В това отношение неправителствените организации могат да направят нещо. Според мен там е спасението. Този песимизъм на българина за това, че нищо няма да се получи...това могат да го направят само неправителствените организации с много пари.” (П.М. – бизнесмен, пациент)

Това е само единично изказване, което се губи на фона на общото мнение, че *“е малко вероятно неправителствените организации да направят нещо”*. Като негативен пример се посочва Съюза на потребителите, единствената заслуга на който, според респондентите, е че в резултат на контрола и оценяването на определени стоки, те стават още по-скъпи.

4. Формулира се ясно становище, че за намаляването на корупцията сред държавната администрация може да спомогне **по-голямата прозрачност и публичност на действията на тези служители**. Гражданите трябва да бъдат добре запознати с правомощията на общинската администрация, данъчната администрация и други подобни структури. Колкото по-добре се познават тези неща, толкова по-големи ще са възможностите на гражданите да се намесват и

да контролират процесите. Подхвърля се идеята държавата да въведе програма за правно образование в училищата, пък и сред определени обществени групи.

5. **Широкото информиране на обществеността** за случаи на корупция би имало добър възпитателен ефект. Гражданите трябва да виждат, че корупционните прояви се санкционират, защото премълчаването им е един вид приемане и узаконяване. В тази посока, обаче, част от респондентите настояват за изключителна прецизност от страна на журналистите, за да не се отиде в другата крайност - да се и zlepоставят невинни хора.

6. Важен резултат от проведените дискусии е **установената обществена нагласа за подкрепа на антикорупционни действия**. Ако се намери организация или институция, която да се заеме сериозно с осъществяването на антикорупционни програми, населението би ги подкрепило. Т.е. **търси се авторитетен инициатор с добри идеи**. Успоредно с това, участниците в дискусиите подчертават, че ограничаването на корупцията ще срещне съпротивата на хора от “високите нива”, защото провеждането на антикорупционни действия може да не отговаря на интересите им.

Нужно е **създаването на широка гражданска инициатива**, която да вдъхне живот на предлаганите антикорупционни мерки. Ролята на медиите в това отношение е много голяма. Изисква се журналистите да заемат отговорна гражданска позиция и да подкрепят усилията за ограничаване на корупцията.

7. Има и такива респонденти, които са **настроени по оптимистично**. Те вярват, че корупцията е проблем, който с общи усилия може да бъде овладян. На първо място трябва да се промени съзнанието на всички българи, **да се промени отношението им към корупцията**. Това усилие трябва да **бъде подкрепено и със законови мерки**. Необходимо е да се координират усилията на граждани и държавно управление, за да може да се намери ефективен начин за ограничаване размерите на корупцията в страната.

“Просто законът трябва да е такъв, че да не може да се заобикаля, да няма недосегаеми.” (Н.С. – НСА, мъж, студент)

Чрез **въвеждане на актуални за икономическата ситуация у нас тарифи**, които да бъдат достатъчно ясно публично оповестени, също може да се постигне известен напредък в борбата с корупцията. Когато потребителят на дадена услуга знае колко трябва да плати и е с ясното съзнание, че цената на исканата от него услуга отговаря адекватно на реалната ѝ стойност (т.е. той е с убеждението, че плаща точно толкова колкото трябва) и съответно този, който предоставя услугата, също е с убеждението, че му се плаща съобразно вложения труд, то тогава възможностите за корупция значително намаляват.

7.1. ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Специално за сферата на здравеопазването, от изключително значение е какво ще се заложи в **Закона за здравеопазването**. Изказва се виждането в Закона стриктно да се регламентират правата и задълженията на здравните работници, като освен общите фрази се направи конкретизация за отделните категории здравни заведения и лекуващ персонал. В същото време да се въведат текстове,

дефиниращи що е злоупотреба и се предвидят строги санкции за онези, които злоупотребяват със служебното си положение.

Респондентите от групата на лекарите подчертават единодушно, че решението на въпроса е в **изцяло частното здравеопазване**. Сегашното деление на държавно и частно здравеопазване е пълен абсурд. Това допълнително “стимулира” някои лекари към вземане на подкупи, защото лекарят в скъпо платената клиника получава един еквивалент срещу труда си, а лекарят в държавната поликлиника - съвсем друг. Очевидната неравнопоставеност на медицинските работници от гледна точка на начина, по който обществото ги оценява, респективно, заплаща труда им, провокира нарастването на случаите на корупция. Здравните работници считат, че трябва да се премине към единна система на напълно заплатено здравеопазване:

“И за мен частното здравеопазване си е сто процента решаване на проблема. Като си платиш откън, не ти ща кафето, не ти ща химикалката...ти си ми дай парите, които заслужавам.” (С. – 28-ма поликлиника, жена, лекар)

“Нека пациентът не преценява какво кафе ми се пие. Аз ще реша проблема. Той да си ми плати и не му ща благодарностите. А аз ще си свърша работата.” (С. – 28-ма поликлиника, жена, лекар)

Другата много важна стъпка е да се остойности труда на здравните работници. Всяка услуга трябва да има **точно регламентирана от закона цена**. Тогава ще се избегне сегашната ситуация, когато “някой байчо решава, че една услуга струва 5000 лева”.

Респондентите **не са единни в оценката си на здравно-осигурителната система**. Близко половината от участниците възлагат големи надежди на въвеждането на здравно-осигурителната система. Счита се, че това ще е добър механизъм за регулиране на взаимоотношенията между лекари и пациенти. Друга съществена част от респондентите, обаче е на противоположното мнение. Те привеждат примери за провеждани в момента експерименти с тази система и ги оценяват като неефективни.

Респондентите откриват мощен потенциал за намаляване на корупцията в **създаването на нови обществени нагласи спрямо лекарския труд**. Съзнава се, че това е въпрос на продължителни усилия и изисква много време, но поне може да се започне работа в тази посока. Българинът години наред е бил възпитаван, че здравеопазването е безплатно и че лекарят е длъжен да се грижи за здравето му. В ситуацията на пазарна икономика нещата са коренно различни. Тук никой на никого не е длъжен. Има си строго регламентирани права и отговорности. Всеки труд има своя паричен еквивалент.

7.2. ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОРУПЦИЯТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Съществува пълно единодушие, че справянето с този проблем не е нито по силите, нито във възможностите само на правителството. Широкото разпространение на корупцията, от една страна, не може да бъде ограничено само с правителствена програма, а от друга, според всеобщото мнение в тази

ситуация правителството не може да остане незасегнато от корупционни прояви.

Сред студентите се регистрира **песимизъм и липса на желание за борба с корупцията**. Нещо повече, съществуват убеждението и нагласите, че всякакви опити за ограничаване размерите ѝ са обречени на провал. Младите хора са обезверени и примирени със ситуацията, такава каквато са я заварили.

“Според мен докато не се промени съзнанието, но не на един човек, а на цялата нация, дотогава няма да стане. И понеже това никога няма да стане, считайте, че и корупцията няма нито да се ограничи, нито да изчезне. Особено в България.” (Л.М. – Софийски университет, жена, студент)

Респондентите-студенти сочат, че **нямат сили да се борят с проблема и съответно предпочитат да оставят нещата такива, каквито са, без да се опитват по някакъв начин да противодействат** - не одобряват корупцията, но и не виждат причина да ѝ се противопоставят. От една страна, липсата на инициативност и вяра у младите хора е сам по себе си социално-негативен факт, защото задача именно на младите е да разрешават съществуващите в нашето общество проблеми. Но все пак окуражително е това, че в личния си живот те не са склонни да допускат да бъдат изнудвани и корумпирани. Проявява се определена нетърпимост към корупцията и всеки намира начин сам да излезе от ситуацията.

Според преподавателите, усилията за ограничаване на корупцията във висшето образование трябва да се съсредоточат в следните посоки:

- **въвеждането на ясни критерии за провеждане на изпит**

Изясняването на критериите, по които се провеждат изпитите и въвеждането на писмена форма на изпит или изпит чрез тест, би ограничило възможността за корупционни действия.

- **промяна във външната среда**

В момента работодателите насочват своя интерес към дипломите на служителите, които наемат, поради отсъствие на реална възможност да преценят техните знания. Едно променено отношение от страна на работодателите към оценяване на реалните знания на служителя, който кандидатства за работно място, би стимулирало стремежът на студентите към усвояване на учебния материал и би обезсмислило корупционните практики.

- **прозрачност в управлението на висшите учебни заведения**

Възможността за по-голям достъп на служителите и преподавателите във висшите учебни заведения до информация за дейността на ръководството на университета, сама по себе си е своеобразен контрол над тази дейност, който би ограничил възможността за злоупотреба с властта.

- **включване на представители на неправителствени организации в управителните съвети на висшите учебни заведения**

Участието на представители на неправителствени организации в ръководството на учебните заведения има своите традиции в България и е доказана форма на контрол, който би ограничил възможността за корупционни прояви в образованието.

Според преподавателите, в сегашната ситуация **реално противопоставяне срещу корупцията е възможно предимно на ниво отделна личност**. Същността на корупцията, като действие, което изисква участието на две страни - инициатор на корупционно действие и инициран да приеме корупционно действие, дава възможността за отказ от страна на иницирания да участва в него.

В противовес на това виждане, студентите смятат за **целесъобразно създаването на институции, чиято функция да бъде съдействието за ограничаване на корупцията у нас**. Всички студенти са единодушни, че ако такава институция се създаде, то тя ще бъде от полза на обществото и те са готови да ѝ съдействат.

Корупцията е тема, която предизвиква широк обществен дебат. Съществуването ѝ е неоспорим факт в съзнанието на българина. Оптимистично е това, че съсредоточаването на общественото внимание върху този проблем го прави явен и с това поражда необходимостта от неговото “решаване” в една или друга степен. Съществуват трайни нагласи към корупцията като социално нежелателен факт и се регистрира умерена латентна готовност да се предприемат мерки за нейното ограничаване.